

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ І ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Газуда Л.М., Войтенко Г.В. - УжНУ

Нині в Україні відбуваються складні перетворення соціально-політичного та економічного становлення держави. Вони супроводжуються кардинальним реформуванням всього господарського механізму: зміною земельних відносин, форм власності, господарювання, організації виробництва, ціноутворення, формування ринку праці.

На жаль, ці процеси протікають у несприятливих кризових економічних та соціальних умовах. Скорочуються обсяги виробництва, зростає кількість вивільнених, незайнятих працівників, загострюється кон'юнктура ринку праці, відбувається падіння життєвого рівня населення і посилюється соціальна напруга в суспільстві.

Глибокі системні перетворення особливо непередбачено відбуваються на ринку праці, де за останні роки повністю змінилася ситуація: від хронічної нестачі робочої сили до її надлишку, що спричиняє відкрите та приховане безробіття. Всі ці процеси тісно пов'язані з демографічною ситуацією на селі. Якщо розглядати питання поліпшення використання трудових ресурсів, то воно визначається двома групами факторів: по-перше, високим рівнем зайнятості працездатного населення в суспільному виробництві; по-друге, демографічними особливостями, зокрема, значним скороченням природного приросту трудових ресурсів.

Про останнє свідчить динаміка, кількісні та якісні характеристики населення України в цілому, з помітними ознаками погіршення демовідтворення. Якщо в 1989 році (в рік перепису населення) в Україні проживало 51,7 млн. чол., і в наступні три роки дещо зросла чисельність населення, то вже на початку 1996 року знизилася до 51,3 млн. чол., а на початок 2000 року населення України становило 49,7 млн. чол. Причиною цього є насамперед постійне зниження народжуваності, підвищення смертності, а в результаті – й падіння природного приросту населення. Так, якщо природний приріст всього населення в 1996 році по Україні був від'ємним (-6,1), то в таких областях як Закарпатська, Рівненська та Івано-Франківська він ще був додатнім (відповідно 1,8, 0,4 та 0,3). Проте, в 1999 році природний приріст населення у всіх областях був від'ємним, а показник по Україні становив (-7,0).

Що ж стосується чисельності наявного населення у сільській місцевості України, то зокрема, за 1960-2000 рр. склалась стійка тенденція до його зменшення. Абсолютна кількість селян за цей період скоротилась на 6718 тис чол., або в 1,4 рази, а їх частка в загальній кількості населення - в 2,6 рази.

Як свідчить статистика, зменшення чисельності населення в 1960 - 1970 рр. відбувалось внаслідок міграційного руху селян та адміністративно-територіальних перетворень сільської місцевості в міську. Перевищення народжуваності над смертністю формувало природний приріст селян, який в 1960 році на 62,5%, а в 1970 р. на 30% компенсував їх скорочення.

З 1979 р. природне відтворення селян в Україні переросло у депопуляцію, яка протягом 1980-1998 рр. зросла в 10 разів і стала основним чинником скорочення жителів села. Якщо в 1980 році скорочення селян на 90,3% було зумовлено їх міграційним рухом, а депопуляція займала лише 6,5%, то в 1998 р. зменшення селян на 95,6% зумовлювалося їх вимиранням [1, с.40].

Зазначені тенденції не обминули і сприятливу в недалекому минулому демографічну ситуацію в областях Карпатського регіону. Це простежується і на демографічному матеріалі Закарпатської області (табл.).

Таблиця. Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення *
(на 1000 населення, проміле)

	1990	1995	1997	1998	1999
Кількість народжених, всього	16,8	13,4	12,2	11,8	10,8
у міських поселеннях	15,8	11,5	10,5	10,3	9,5
у сільській місцевості	17,6	14,7	13,3	12,8	11,6
Кількість померлих, всього	9,3	11,7	10,8	10,7	11,2
у міських поселеннях	8,4	10,8	9,8	9,5	10,4
у сільській місцевості	9,9	12,2	11,4	11,4	11,7
Природний приріст, скорочення (-) населення	7,5	1,7	1,4	и	-0,4
у міських поселеннях	7,4	0,7	°,7	0,8	-0,9
у сільській місцевості	7,7	2,5	1,9	1,4	-0,1

*Закарпаття-1999. Статистичний щорічник. Ужгород, 2000.С.260.

Як видно з таблиці, починаючи з 1999 року в області спостерігається скорочення природного приросту населення, в тому числі і в сільській місцевості. За даними статистики [2, с.262], відбувається щорічне зниження народжуваності. Якщо у 1989 році в області щоденно народжувалося 59 немовлят, то у 1996 - 45, а 1999 - тільки 38 дітей. Повікові коефіцієнти народжуваності зменшилися у всіх вікових групах, а спеціальний коефіцієнт народжуваності (кількість народжених на 1000 жінок у віці 15-49 років) скоротився порівняно з 1995 роком з 52,7 до 41,3 проміле, у тому числі в сільській місцевості - з 61,2 до 46,7, міській - з 41,4 до 33,9 проміле.

Сумарний коефіцієнт народжуваності, що показує чисельність дітей, яких могла б народити жінка протягом всього її життя, за умови збереження у кожному віці існуючого рівня народжуваності, також знизився і становив у 1999 році - 1,4 дитини, у тому числі у міській місцевості - 1,2, сільській - 1,7, проти відповідно 1,8; 1,4; 2,0-у 1995 році.

При необхідному для відтворення населення рівні нетто-коефіцієнта не менше 1,0, у 1998-1999 роках він складав тільки 0,695 (у міських поселеннях - 0,570, сільській місцевості - 0,785), що оцінювався як вкрай недостатній.

Дослідження демографічних процесів у Закарпатті, підтверджує прояви значної субрегіональної диференціації в демографічному розвитку населення області. Найнижчий природний приріст (на 1000 населення, проміле) відмічено у Великоберезнянському (-5,5), Берегівському (-3,8), Перечинському (-2,8), Ужгородському (-2,7) районах, та м.Мукачево (-2,3) проміле. Найвищий природний приріст - у гірських Тячівському та Рахівському районах області (відповідно 2,7 та 2,5 проміле).

На думку науковців [5,с.56], специфіка субрегіональної диференціації демографічного розвитку населення будь-якого регіону, зумовлює потребу введення в економічний інструментарій демографічної науки такого поняття, як "субрегіональний рівень демовідтворення населення". Під останнім розуміють підвищення ролі власних субрегіональних тактичних заходів щодо управління процесами відтворення на нижчому в порівнянні з областю рівнях – місто, район, селище. Дослідники пропонують: "... формування ефективної субрегіональної системи управління детермінантами депопуляції. Йдеться не про фактофіксуючу діяльність місцевих владних структур, а про формування моделі субрегіонального регулювання відтворення населення на основі аналізу взаємозв'язку соціальних, економічних, демографічних процесів, що забезпечило б керованість такими основними складовими деморозвитку, як

формування сім'ї і сімейних відносин, народжуваності і смертності, відстежування кількісних, якісних й структурних зрушень у складі населення, його міграційного руху, фізичне здоров'я людей і т.д. Динамічна субрегіональна модель управління демовідтворювальними процесами може успішно функціонувати на тлі постійного моніторингу основних факторів, що несуть на собі вірус депопуляції"[5, с.57].

В цьому контексті, слід наголосити, що важливим показником перспектив відтворення сільського населення є його вікова структура. Вона відіграє певну роль, зокрема, у відтворенні нової робочої сили в сільському господарстві. Розрахунки демографічного навантаження показують, що в Закарпатській області станом на 1.01.2000 р. на 1000 чоловік сільського населення працездатного віку припадає 782 чоловіки непрацездатного віку, із них старше працездатного віку - 449 чоловік.

Відомо, що основою економіки будь-якої країни є населення в працездатному віці, яке виступає джерелом трудового потенціалу, об'єктом виробництва, зокрема сільськогосподарського. В складі всього трудового потенціалу села в області вагоме місце належить працездатному населенню, частка якого в 1999 р. становила 59,0%.

Процес ринкових перетворень, який відбувається в економіці Закарпатської області з початку 90-х років вносить свої зміни у динаміку та структуру зайнятості населення, зокрема, це стосується структури трудових ресурсів. Так, при загальному скороченні постійного населення порівняно з 1995 роком на 0,2 процента, трудові ресурси області зросли на 3,1 процента і становили в 1999 році 775,1 тис. осіб. Це пов'язано із збільшенням з 56,4 у 1995 до 57,8 процента у 1999 році частки населення у працездатному віці. Однак чисельність населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності, скоротилася на 31,4 тис. осіб або на 5,4 процента, у 7,6 рази зросла кількість безробітних. При цьому кількість незайнятого працездатного населення збільшилась на 11,9 процента [2, с.271].

Що ж стосується аграрного сектору виробництва, то з розвитком ринкових відносин утворюються нові принципи формування структури зайнятості. Виникають завдання збалансованого розподілу і перерозподілу трудового потенціалу між містом і селом, між формами зайнятості при розвитку різноманітних форм власності і форм господарювання, становлення яких надає економічну свободу селянину у виборі форм зайнятості.

Таким чином, в сільському господарстві формується ринок праці, який

безпосередньо пов'язаний з реформуванням форм власності і господарювання на селі, з загальними процесами економічного і соціально-демографічного розвитку.

В нинішній ситуації формування ринку праці на селі породжує значні, поки що, нерозв'язані проблеми. Адже сам ринок праці, в значній мірі залежить від зміни сфери прикладання праці сільського працездатного населення за рахунок: скорочення чисельності м'ягниківових мігрантів переважно у містах області у зв'язку з скороченням обсягів промислового виробництва; зменшенням числа робочих місць і вивільнення значної чисельності зайнятих у міській місцевості; погіршення демографічної ситуації в сільській місцевості, яка привела до постаріння населення, збільшення навантаження непрацездатного населення на працездатне; негативних наслідків реалізації недостатньо продуманої реорганізації колишніх колгоспів та радгоспів, незавершеності аграрної реформи; слабкого розвитку приватного несільськогосподарського сектору; низького рівня розвитку соціальної інфраструктури на селі.

За такої ситуації значна частина сільського населення працездатного віку перейшла від регламентованого ринку праці до нерегламентованого. Як свідчить статистика (1999 р.), рівень зайнятості сільського населення становив 51%, і це в той час, коли значна частина сільського населення перейшла із сфери зайнятості у галузях народного господарства до власного підсобного господарства. За показниками обласного управління статистики кількість особистих підсобних господарств населення з 1990 по 2000 рік зросла з 258,9 тис. до 540,8 тис. (тобто сформувався 282 тис. нових господарств). Цьому сприяла земельна реформа, внаслідок якої селяни отримали у користування за останні десять років 248,6 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, або в 4,3 рази більше ніж в 1990 році [5, с.9].

В особистих підсобних господарствах населення станом на 1 січня 2000 року утримувалося 158,2 тис. голів великої рогатої худоби (на 22,9% більше ніж в 1991 році), в тому числі 125,8 тис. корів (на 52,7% більше), 99,9 тис. овець та кіз (на 39,1% більше) [3, с. 159].

Вищевикладене свідчить про розширення сфери прикладання сільської праці. Разом з тим, зростає бюджет часу, витраченого сільським населенням на виконання робіт, пов'язаних з офіційною зайнятістю і працею у власному підсобному господарстві.

Як підтверджують дослідження (за результатами соціологічного опитування "Сільська родина") [4, с. 19], середня тривалість офіційного

робочого дня зайнятих чоловіків складає 7,5 години, зайнятість у власному підсобному господарстві - 4,0 години, тобто сумарна зайнятість селянина становить 11,5 години. Для формально незайнятих чоловіків середня сумарна тривалість робочого часу на різних роботах за наймом і на себе складає на день 11,8 години. Для офіційно зайнятих сільських жінок середня сумарна тривалість робочого дня складає 11,3 години, для офіційно незайнятих - 12,1 години. Отже, формально незайняте сільське населення є реально щоденно зайнятим трудовою діяльністю довше ніж формально зайняте населення.

Як показує практика, зайнятість сільського населення зростатиме внаслідок нормального забезпечення функціонування селянських (фермерських) господарств. В Закарпатській області їх налічується 1400 одиниць (2000 р.). Проте, кількість членів фермерських господарств не перевищує 2,9 тис. чоловік, за трудовою угодою працювало 188, залученими на сезонні роботи - 361 чоловіка, тобто кількість середньорічних працівників не перевищує 3,5 тисяч.

Якщо врахувати подальший розвиток господарювання особистих підсобних господарств населення та селянських (фермерських) господарств, то з певною мірою ймовірності, можна спрогнозувати, що нові соціальні групи села зміцнять демографічні передумови його розвитку, будуть сприяти розширенню демографічної бази відтворення сільського населення і трудового потенціалу села.

На нашу думку, є ряд інших напрямів вирішення проблем зайнятості сільського населення. У період структурних змін, які пов'язані з трансформацією сільської діяльності, невідкладним завданням є розвиток багатофункціональності в господарюванні, зокрема, збільшення робочих місць, які не пов'язані з сільським господарством. Мова йде про розширення сфери послуг. Це по-перше, створення ремонтно-будівельних бригад, обслуговуючих механізованих кооперативів, слюсарних, ковальських, радіотелевізійних майстерень, побутових закладів. Таким чином, населення з різною якістю трудового потенціалу зможе знайти місце прикладання праці.

Важливе значення для розширення зайнятості сільського населення має відновлення діяльності підсобних промислів колишніх колгоспів та радгоспів, об'єктів зберігаючої і переробної діяльності (складів, холодильників, олійниць і млинів, плодоконсервних цехів і заводів). Відкривається можливість залучення сільських жителів до праці не тільки в сільськогосподарському виробництві, але і за його межами. Процес підприємництва у переробній промисловості включає в себе застосування і використання нових технологій, що буде розширювати

сферу прикладання праці, призведе до утворення на сільській території інфраструктури міського характеру і буде сприяти сільській урбанізації.

Реформа, що проходить в аграрній сфері, пов'язана з вирішенням проблем встановлення різних форм власності та господарювання на селі. Приватизацію потрібно розглядати як шлях до створення ефективних форм господарювання і зайнятості. Приватна власність - найважливіший чинник підвищення продуктивності праці, стимул до підвищення зацікавленості товаровиробника у результатах своєї діяльності та збільшенні обсягів виробництва продукції. Вона сприяє розвитку підприємницької діяльності на селі, поширенню малого бізнесу. Через самозайнятість сільського населення, розвивається малий бізнес в роздрібній торгівлі, готельній справі, агротуризмі тощо.

Отже, дослідження проблем зайнятості сільського населення в період постреформованого агропромислового виробництва вимагає особливих підходів, як на макроекономічному так і на регіональному рівнях. Успішне їх вирішення сприятиме раціональному використанню трудового потенціалу та поліпшенню демографічної ситуації на селі.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформаційно-аналітичний збірник (випуск 3). За ред. П.Т.Саблука та ін. К.: ІАЕ, 1999.-452 с.
2. Закарпаття - 1999. Статистичний щорічник. Ужгород, 2000.-387 с.
3. Сільське господарство Закарпатської області. Статистичний збірник.- Ужгород,2000.
4. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України.//К.: "Академпрес", 1998.-152 с.
5. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості.//Долішній М.І.,Злупко С.М. та ін.-Ужгород: Карпати, 1997.-422с.